

УДК 80/81

ББК 81

**МУЛОҲИЗАҶО ДОИР БА
НАШРИ КИРИЛИИ
ДОСТОНИ “ХУМОЙ ВА
ХУМОЮН”-И ХОҶУ**

Самеев Абдумавлон, котиби масъули маҷаллаи илмӣ-назариявии “Ахбори ДДҲБСТ”; Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**НЕКОТОРЫЕ
ЗАМЕЧАНИЯ ОБ
ИЗДАНИИ ПОЭМЫ
“ХУМОЙ И ХУМОЮН”
ХОДЖУ КИРМАНИ НА
КИРИЛЛИЦЕ**

Самеев Абдумавлон, ответственный секретарь научно-теоретического журнала “Вестник ТГУПБП”; Таджибаев Шарифджон Ғайбуллоевич, к.филол.н., доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б.Ғафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**SOME REMARKS ON
THE TEXTOLGY OF
THE POEM <<HUMOY
AND HUMOYUN>> BY
KHODJU KIRMANI THE
CYRILLIC SCRIPT**

Sameyev Abdumavlon, secretary-in-charge of the scientifico-theoretical journal <<Bulletin of TSULBP>>; Tadjiboyev Sharifjon Gaibulloevbch, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of classical Tajik literature under the SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-MAIL: sameev_51@mail.ru

Тақриз ба достони “Хумой ва Хумоюн”, ки ба “Хамса”-и Хоҷуи Кирмонӣ дохил мешавад: Хоҷуи Кирмонӣ. Хамса. Таҳияи матн ва таълиқоти Б.Раҳматов, О.Оқилов, Ш.Олимова.-Хуҷанд: Хуросон, 2017.-880с.

Рецензия на поэму «Хумой и Хумоюн» Ходжу Кирмани, входящую в «Хамсе» («Пятерицу»): Ходжу Кирмони: Хамсе. Подготовка текста и комментарии Б. Раҳматова, О. Оқилова, Ш. Олимовой. – Худжанд: Хуросон, 2017. – 880 с.

Review to the poem “Humoy and Humoyun” included into “Khamse” (“Pentad”) by Khodju Kirmoni. Preparation of the text and commentaries: B. Rahmatov, O. Okilov, Sh. Olimova. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 pp.

Калидвожаҳо: матншиносӣ, таърихи адабиёти тоҷики асри XIV, эҷодиёти Хоҷуи Кирмонӣ, достони “Хумой ва Хумоюн”, қиёс, нақди адабӣ

Тақриз ба наири достони “Хумой ва Хумоюн”-и шоири маъруфи асри XIV Хоҷуи Кирмонӣ, ки ба “Хамса”-и ӯ дохил мешавад. Матни кириллии достонро кормандони муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ” (Хуҷанд, Тоҷикистон) ба наири омода сохтаанд. Зикр гардидааст, ки то наири наири мазкур мухлисони назм аз имкони ошноӣ бо “Хамса”-и Хоҷуи Кирмонӣ, ки дар таърихи адабиёти тоҷик баъди Амир Хусрави Деҳлавӣ (асри XIII) шоири дувуми ба “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ҷавоб навишта ба шумор меравад, маҳрум буданд. Муқоисаи муфассали достон, ки ба хуруфи кириллӣ баргардон шудааст, бо матни наири адабиётшиносони маъруфи тоҷик Камол Айнӣ (Техрон, 1367) ва ҷони Саид Ниёзи Кирмонӣ (Техрон, 1370) сураи гирифта, норасоӣ, камбудӣ афтодагиро наири мавриди тақриз зикр шудааст.

Ключевые слова: текстология, история таджикской литературы XIVв., творчество Ходжу Кирмани, поэма «Хумой и Хумоюн», сличение, литературная критика

Рецензия на издание поэмы «Хумой и Хумоюн» выдающегося поэта XIV века Ходжу Кирмони, входящей в его «Хамсе» («Пятерицу»). Текст на кириллице подготовлен к

публикации сотрудниками государственного учреждения «Научный центр Камола Худжанди» (г. Худжанд, Таджикистан). Отмечается, что до этого издания любители поэзии были лишены возможности познакомиться с «Хамсе» Ходжу Кирмани, который после Амира Хусрава Дехлави (XIII в.) является вторым поэтом, написавшим полный ответ на «Хамсе» («Пятерицу») Низами Ганджеви. Произведено тщательное сличение поэмы, переложенной на кириллицу, с двумя её текстами на арабской графике, изданными в Иране известным таджикским литературоведом Камолом Айни (Тегеран, 1367 г.(х)) и иранским ученым Саидом Ниязом Кирмони (Тегеран, 1370 г.(х)). На этой основе выявлены пропуски, недостатки и упущения в рецензируемом издании.

Key words: *textology, history of the Tajik literature of the XIV-th century, creation of Khodju Kirmani, poet <<Humoy and Humoyun>, collation, literary criticism*

It is our view for the edition of the poem <<Humoy and Humoyun>> written by the outstanding poet of the XIV-th century Khodju Khirmani included into his <<Khamse>> (<<Pentad>>). The text in Cyrillic script is prepared for publication by the officers of the state institution <<Khamol Khujandi Scientific Centre>> (Khujand, Tajikistan). It is underscored that before this edition lovers of the poetry were deprived of any opportunity to get familiarized with Khodju Kirmani's <<Khamse>>. Khirmani is the second poet after Amir Khusrav Dehlavi (XIII c.) who wrote a full answer to <<Khamse>> (<<Pentad>>) by Nizomi Ghandzhevi. The author of the article carried out a thorough collation of the poem transposed into Cyrillic script, with two its texts in Arabic script edited in Iran by Tajik literary critic Kamol Aini (Tehran, 1367 hijra) and Iranian scholar Said Niyaz Kirmoni (Tehran, 1370 hijra). Being proceeded from this ground, omissions, drawbacks, missing sequences were elicited by the authors of the article.

Баъд аз “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ, ки воқеан навоариё дар адабиёти форсу тоҷик махсуб меёфт, суннати хамсанависӣ ривоч гирифта, ба як мактаби бузурги суҳанварӣ мубаддал гардид. Низомӣ панҷ маснавии хешро, барҳақ, “навгул”, “сухани нав”, “хайкале аз қолиби нав”, “дурре аз баҳри нав”, “бахори нав”, “сеҳре дигар”, “тозаарӯс”, “абёти нав”, “ғавҳари носуфта”, “кони нав”, “бикрони пардагӣ”, “тарзи нав”, “навои ғариб” номидааст ва дар ин арзёбихояш заррае зиёдаравӣ накардааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки се қарн пас аз Низомӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст, тасдиқ менамояд, ки: “Он қадар латоифу дақиқу ҳақиқ, ки дар китоби “Панҷ ганҷ” дарҷ кардааст, касеро муяссар нест, балки мақдури навъи башар нест” (9, 460).

Дар ҷавоб ба маснавиҳои “Хамса”-и Низомӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ва халқҳои дигар достонҳои мутааддиде ба миён омаданд, ки худ овардани номгӯи онҳо фурсату имконоти дигареро тақозо менамояд. Аммо, аксар муҳаққиқон бар онанд, ки бехтарин “Хамса”, ки дар таърихи адабиёти форсӣ дар ҷавоб ба маснавиҳои панҷгонаи Низомӣ навишта шудаанд, ба қалами Амир Хусрави Дехлави, Ҳочуи Қирмонӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хотифӣ, Ашрафи Мароғӣ, Доии Шерозӣ... тааллуқ дорад, ки то ба қарибӣ дар Тоҷикистон ба ҷуз “Хамса”-и Амир Хусрав ва Ҷомӣ осори дигари панҷгона ба ҷоп нарасида буд.

“Хамса”-и Ҳочуи Қирмонӣ аз зумраи асарҳои муваффақи хамсароӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик махсуб меёбад, ки муаллифи он дар баробари идомаи суннати хамсанависӣ ибтикорӣ навоариҳое дар мавзӯ ва шакли маснавиҳои “Хамса”-и хеш нишон додааст. Масалан, достонҳои “Ҳумой ва Ҳумоюн” ва “Гул ва Наврӯз” аз нигоҳи мавзӯӣ қомилан нав буда, то Ҳочу дар назми классикии форс-тоҷик собиқа надоштанд. Гузашта аз ин дар шаклу сохтор ва ҷанбаҳои хунариву

зебоишинохтии достони аввал навоариҳои зиёде ба назар мерасанд, ки онҳо дар мақолаи муҳаққиқи достони "Ҳумо ва Ҳумоюн" М, Ашӯрова зикр шудаанд(2). Ҳочу дар маснавиҳои "Ҳамса" бо корбурди санъатҳои сухан ва аносири бадеи асари худро зинат бахшида, омилҳои тасвири бадеиро ҷиҳати муассиру матлуб гардидани афкораш корбаст намудааст. Аммо ба сабаби интишор наёфтани "Ҳамса"-и Ҳочу ба ҳуруфи кириллӣ хонандаи тоҷик аз ин навоариҳои суханвари Кирмонӣ бенасіб монда буд. Гузашта аз ин то ба имрӯз, дар танқиди адабии тоҷик, ғайр аз мақолаҳои алоҳидаи Камол Айнӣ ва маълумоти умумии китобҳои дарсӣ оид ба таърихи адабиёт омӯзиши алоҳидаи аҳволу осори Ҳочуи Кирмон ва "Ҳамса"-и ӯ сураат нагирифтааст.

Боиси хурсандӣ ва шоистаи тақдир аст, ки бо ташаббуси Муассисаи давлатии "Маркази илмии Камолӣ Хучандӣ" дувумин ҷавобия ба "Панҷ ганҷ"-и Низомӣ "Ҳамса"-и суханвари асри XIV Ҳочуи Кирмонӣ, ки дар тақомули минбаъдаи маснависароии форсӣ таъсири амиқе гузоштааст, ба ҷоп расид. "Ҳамса"-и Ҳочуро ходимони илмии ин муассиса Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова таҳия ва соли 2017 дар нашриёти "Хуросон" ҷоп намудаанд.

Чунон ки аз муқаддимаи китоб бармеояд, таҳиягарон "Ҳамса"-и Ҳочуро аз рӯи нусхаи Саид Ниёзи Кирмонӣ ба ҷоп омода намудаанд. Маълум аст, ки кори таҳияи матн хеле заҳматталаб буда, баргардони он аз ҳатти арабиасоси форсӣ ба кириллӣ ин заҳматро ба маротиб меафзояд. Муаллифи сарсухани китоби мазкур Б.Раҳматов дар мавриди равиши баргардон ва мушкилиҳои таҳияи матн менависад, ки "зимни таҳияи матн бар мо ошкор шуд, ки ҳарчанд мусахҳеҳи мазкур дар асоси ҷаҳор нусхаи ҳаттӣ кори худро анҷом дода, «Ҳамса»-ро ба шакли ҳарчи комилтар манзури алоқамандон кардааст, на дар ҳама мавқеъ тавониста амонати илмиро риоят кунад. Аз ин рӯ, зарурат афтод, то мо баъзе мавридҳо бар нусхаи дигаре ниёз дошта бошем ва шубҳаҳои худро бар асоси он рафъ намоем. Дар ин асно, нусхаи ҳаттӣ «Ҳамса», ки таҳти рақами РАК 001-1818 дар китобхонаи Ганҷбахши Покистон ниғаҳдорӣ мешавад, коргар омад"(6, 20).

Дар воқеъ, таҳиягарони матн дар кори баргардон ва тавзеҳи матни "Ҳамса"-и Ҳочу мутаҳаммили заҳмати зиёд шудаанд, то матни таҳиянамудаашон камхато ва аз лиҳози сикҳатии ифода ва таносуби маъно дуруст бошад. Нуктаи дигари шоистаи ин нашр он аст, ки таҳиягарон ҳатталмақдур бар он кӯшидаанд, ки маънои калимаву иборот ва истилоҳотро дар повараки китоб нишон диҳанд, ҳарчанд ки дар ин кор гоҳе авқот чандон муваффақ нашудаанд. Ба ҳамин тариқ, дар "Ҳамса" бештар аз 2000 тавзеҳ мавҷуд аст, ки мифтоҳеанд баҳри боз намудани дари маънӣ.

Аммо мутолааву баррасии достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" –и "Ҳамса"-и Ҳочу, ки чанд сол инҷониб перомунӣ он таҳқиқ анҷом медиҳем, моро ба ин натиҷа овард, ки бо вучуди таҳаммулу тааммули ҷиддии таҳиягарон дар матни кириллии маснавиҳои панҷгонаи суханвари Кирмонӣ ағлоти имлоиву мантиқӣ соя андохта, аз ҳусни асар каме костаанд. Аз ин рӯ, мо дар ин навиштор баъзе аз он камбуду костагироро мансуб ба достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" иброз медорем, ки то дар нашрҳои минбаъдаи ин асар ба кор оянд.

Бояд гуфт, ки то имрӯз достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" аз ҷониби Камол Айнӣ(4) ва Саид Ниёзи Кирмонӣ(5) бо ҳуруфи форсӣ ба ҷоп расидааси. Достони "Ҳумой ва Ҳумоюн"-и Ҳочу чун "Ҳамса"-ааш бори аввал ба ҳатти кириллӣ ҷоп шудааст. Аз ин сабаб ҷиҳати нишон додани ҳусну кубҳи матни кириллии достон он бо нусхаҳои Камол Айнӣ ва Кирмонӣ муқоиса гардид.

Нахустин ноҳамгунӣ, ки байни ин се нашр ба ҷашм аён шуд, гуногунии шумораи абҷети достон аст. Теъдоди абҷети достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" дар нашри Кирмонӣ,

ки абёти он дар хошия рақамбандӣ шудааст, 4435 байт мебошад. Муқоисаи наشري хучандӣ ё кириллии достон, ки аз рӯи матни чопи Кирмонӣ сурат гирифтааст, бо чопи Камол Айнӣ собит сохт, ки теъдоди абёти наشري Камол Айнӣ ҳафт байт бештар аст, яъне он 4442 байтро дар бар гирифтааст. Азбаски аз рӯи анъана теъдоди абёти достонҳо бо рақами панҷӣ ё даҳӣ ба охир мерасад, рақами 4442 ба назари роқимони сутур мӯътамад нанамуд. Дар ҳақиқат муқоисаи наشري кириллӣ бо нусхаи Кирмонӣ нишон дод, ки ду байт ҳангоми баргардон бо сабаби номаълум аз мадди назари мураттибони чопи кириллӣ дур мондааст. Пас, метавон бо дилпури гуфт, ки наشري Камол Айнӣ 4440 байтро шомил аст. Сабаби фарқ кардани шумораи абёти чоп ё нусхаҳои мухталифи достон мавзӯи баҳси алоҳида аст.

Алҳол абётеро, ки ба чопи Кирмонӣ ва, табиист, ба чопи кириллии достони “Ҳумой ва Ҳумоюн” ворид нагардидаанд, мавриди тадқиқ қарор медиҳем. Албатта, дар бисёр маврид, нусхаҳои гуногуни достонҳо аз лиҳози шумораи абёт байни ҳам фарқ доранд. Маъмулан, пеш аз ҳама муҳаққиқон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ба нусхаи аслии достон мансуб будан ё набудани абёти илҳоқиро муайян кунанд.

Дар нусхаи кириллӣ, дар фасли ба мадҳи султон Алоуддин Абӯсаид Баҳодурхон баҳшида, баъди байти

*Ба каш дар кашад моҳи Нахшаб ба бом,
Ба яғмо барад шоҳи Чинро ба Шом (6,344)*

дар нусхаи Камол Айнӣ байти зайл омадааст:

*Ба мағриб сипоҳаш чу созад набард,
Кунад хушк дарёи Чинро зи гард (4, 11)*

Дар фасли ба мадҳи вазир Ғиёсуддин Муҳаммад баҳшида, баъди байти

*Ҷанобаи маҳатти риҳоли ҷалол,
Замираи маҳабби риёҳи камол*

дар наشري Камол Айнӣ байти зерин омадааст:

*Зухал посбоне бар айвони ӯ,
Қамар маиғале дар шабистони ӯ (4,12)*

Ин ду фасли мазкур ба мадҳи шоҳу вазир баҳшида шудааст ва табиист, ки ба тақозои мундариҷаи фаслҳо шоир санъати муболиға ва, асосан, муболиғаи ғулув ва таърифу тавсифоти болохонадорро ба кор бурдааст. Афтодан ё набудани абёти мавриди назар усулан ба маънои фаслҳо ва занҷираи маъноии абёт халале ворид намесозад.

Дар ҷаҳор мавриди дигар, ки афтодани абёт дар наشري хучандӣ ба назар расид, кор ранги дигар мегирад. Тавачҷӯх мекунем ба ду байте, ки аз фасли “**Дар нақӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ**” аз наشري кириллӣ афтодааст. Дар наشري кириллӣ омадааст:

*Бидеҳ, соқӣ, он хусравонӣ қадаҳ,
Ки дилро бияфзояд аз вай фараҳ.
Ки бар боми нуҳқуббаи бесутун,
Тавон шуд, гар аз худ тавон шуд бурун (6,350).*

Дар нусхаи Камол Айнӣ баъди абёти боло байти зер омадааст:

*Мурод аз қадаҳ бодаи сармадист.
В-аз он бода мақсуди мо беҳудист (4,17).*

Комилан возеҳ аст, ки ин се байт маҳз дар якҷоягӣ томияти маъно пайдо мекунанд. Дар таъйиди илҳоқӣ набудани ин байт далели дигаре меорем. Фасли “Дар нақӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ” сохтори ба худ хос дорад. Он аз 90 байт

иборат буда, даҳ банди нӯхбайтиро дар бар мегирад¹. Дар оғози ҳар банд як байти мурочиат ба соқӣ меояд. Дар банди мавриди баҳс теъдоди абёт ҳашттоаст.

Дар ҳамин фасл дар нашри кириллӣ пеш аз байти:

*Ки чун бигзарад умр, чун бигзарӣ,
Аз ин бозмониву ҳасрат х(в)арӣ (6, 352)*

як байти мурочиат ба соқӣ аз матн афтодааст, ки он дар чопи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ мавҷуд аст:

*Бидеҳ, соқӣ, он гавҳари кони ҷон,
Майи отаишӣ, оби ҳайвони ҷон (4, 277; 5, 19).*

Афтодани байти мазкур архитектоникаи "Сокинома"-ро, ки аз ҷониби Ҳочуи Кирмонӣ муназзам ва мураттаб тарҳрезӣ шуда буд, вайрон намудааст.

Дар фасли "Рафтани шоҳзода Ҳумой бо Бехзод ба талаби Ҳумоюн" байти зерин дар нашри Кирмонӣ нест ва, табиист, ки дар нашри кириллӣ низ наомадааст:

*Ба роҳе, ки ӯ баргузаитӣ, дигар,
Ба киштӣ тавонист кардан гузар (4 40).*

Агар байти моқаблро хонем, иртиботи маъноии ин ду байт комилан возеҳ мегардад:

*Ба ҳар манзиле, ки фуруд омадӣ,
Ту гӯӣ зи чаишаи ду руд омадӣ (6, 374).*

Яъне шоҳзода Ҳумой дар фироқи Ҳумоюн дар ҳар манзил чунон гирия бисёр мекард, ки оби дидаи ӯ ба дарё мубаддал мегашт ва роҳравону мусофирони баъди ӯ ба ин манзил омада маҷбур мешуданд манзили мазкури зери об мондари бо киштӣ убур кунанд. Зимнан лозим ба таъкид аст, ки дар тасвири гирия ошиқ Ҳочуи Кирмонӣ тасвири комилан тоза ва хеле ҷолиби таъсирбахш офаридааст, ки бори дигар иқтидори фавқулодаи шоирии ӯро исбот мекунад.

Дар фасли "Ақд кардани Ҳумой ва Ҳумоюн ва ба якдигар расидан ба тариқи ҳалол" дар чопи кириллӣ омадааст:

*Санавбархиромони пардасарой,
Чу сарви хиромон ситода ба пой.
Ки соғар мағар ҷоми гетинамоист,
Ки бар дастӣ Ҷамшеди гетикӯшоист (6, 546).*

Агар байти зеринро аз нашри Камол Айнӣ (4, 212) байни ду байти боло гузорем, маъноии шеър томият пайдо мекунад ва мантиқаш комил мегардад:

*Чу хуни суроҳӣ даромад ба ҷӯш.
Баровард мурғи суроҳӣ хурӯш:*

Вақте Феҳршоҳ дар нахчиргоҳ ба хидмати Ҳумой мерасад ва аз асб пиёда шуда замани хидмат мебӯсад, Ҳумой аз ӯ мепурсад:

*Маликзода шабрангро пеш ронд.
Ду чаишаи дар авсофи ӯ хира монд.
Бигӯ к-"аз кучоиву номи ту чист?"*

¹ Муҳаққиқи маъруфи жанри сокинома Ш.Сӯфиев дар китоби "Сокинома дар низоми адабиёти форсу тоҷики садаҳои XVI-XVII" таъкид кардааст, ки фасли "Дар нақӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ "-и достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" аз даҳ банди шонздаҳбайта, яъне 160 байт иборат аст. (Сӯфиев Ш. Саки-наме в системе таджикско-персидской литературы XVI-XVII веков.-Душанбе, 2011.-224с. (с. 61). Дар чопи кириллӣ, нашри Кирмонӣ ва нашри Камол Айнӣ ҳар банд аз нӯх байт аст ва чамбӯлчамъфасл 90 байтро ташкил мекунад.

Бад-ин марзи фархунда коми ту чист?!” (6,396).

Дар нашри Кирмонӣ ва Камол Айнӣ байни ин ду байт як байти дигар омадааст:

*Бад-ӯ гуфт, к-“Эй раиқи сарви сихӣ,
Фурӯзон зи ту фарри шоҳаншаҳӣ”.*

Бе ҳеҷ шубҳа, ин байт маъно ва мантиқи абёти болоро пурра ва комил мекунад.

Дар матни кириллии “Ҳумой ва Ҳумоюн” баъзе кӯтоҳию нодурустфаҳмиҳо рафтаанд, ки ҳусни китобро то ҷое халалдор мекунанд. Навоқиси китобро ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. **Риоя накардани ҷой ва мавқеи бандаки изофӣ**, ки аз хатоҳои бисёр иштихорёфта дар баргاردони матн аз алифбои арабӣ ба кириллӣ ба ҳисоб меравад.

а) *Нагузоштан ё ҳазфи бечои бандаки изофӣ*. Дар абёти поён ҷамаи калимаҳое, ки ба зераш хат кашидем, бояд бо изофа қироат шаванд:

*Абулфатҳ қаҳфи башар Маҷди дин.
Сари сарфарозон рӯи замин (6,483).*

*Яке гуфт: “Қумрӣ ба фасли баҳор.
Баровард дам субҳ бонги ҳазор” (6,447).*

Дар мисраи дувуми байти болоӣ мантиқан ба ҷои “баровард дам”- “барорад дами” хондан лозим аст, ки ин андешаро нусхаи Камол Айнӣ(4,113) таъйид менамояд. Дар абёти поёнӣ низ дар вожаҳои ишорагардида, ки бо ҳазфи изофа омадаанд, илова намудани изофат зарур аст:

*Чу диданд дар бурҷ некаштарӣ,
Қирон карда бо ҳам Маҳу Муштарӣ (6,482).*

*Чу товус хур пар барафрохтем,
Ба бурҷи сипеҳр ошён сохтем (6,482).*

*Май пухта дар ҷӯшу мо сӯхта,
Зи дил шамъи маҷлис барафрӯхта (6,496).*

*Лаби ҳуфраи он шакарлаб кучост?
Сари ҷох он моҳи Нахшаб кучост? (6,525)*

б) *Бемавқеъ гузоштани изофа*. Дар абёти зерин калимаҳое, ки таъкид шудаанд, бояд бе изофа хонда шаванд.

*Чу султони сайёра ханҷар гирифт,
Ҷаҳони кӯҳ то кӯҳ лашикар гирифт (6,482).*

*Гавазнон чу лоф аз палангӣ зананд,
Ба сарпанча бо шери чангӣ зананд (6,476).*

Дар мисраи дуюм ба ҷои “бо шери чангӣ” бояд “бо шер чанге” хонда шавад, ки ин андешаи моро ҳам нусхаи Айнӣ(4, 142) ва ҳам нусхаи Кирмонӣ (5, 384) таъйид менамоянд.

Дар мисраи якуми байти зерин ибораи “кӯҳле алам” бояд “кӯҳлӣ алам” ба маънои “парчами сурмаранг ё сиёхранг” ва вожаи “қасри” бидуни изофа, яъне қаср хонда шавад:

*Зада бар нуҳум қасри кӯҳле алам.
Уторид зи бомаи шикаста қалам (6,353).*

2. Дар баъзе мавридҳо мураттибони матн дар хондани ҳаракот, яъне садонокҳои кӯтоҳи калимаҳо, ки дар алифбои ниёкон ишораи ҳарфӣ надоранд, ба иштибоҳ роҳ додаанд:

*Ҳанӯзаи ба гулбарг райҳон наруст,
Ҳанӯзаи хазар оби Ҳайвон начуст (6,422)*

Дар мисраи дувум ба ҷои "хазар" "Хизир" хондан лозим аст. Зимнан "оби Ҳайвон" бо "х"-и хурд навишта мешавад.

*Ба зӯр ар кушӣ в-ар ба зорам кушӣ,
Бикуш ё бикаш чун маро дилкашӣ (6,463)*

Ҳам қофия ва ҳам фирқаи аввали мисраи ду ва ҳам таҷнисҳои ноқиси кушӣ-кашӣ, бикӯш-бикаш дар охири мисраи аввал "кашӣ" қироат карданро тақозо менамоянд.

*Чунон баркашид асбро танг-танг,
Ки дар чанбаши омад ба фарсанг санг (6,479)*

Дар мисраи ду ба ҷои чанбаш, ки маънои паҳлӯ, тараф, нисбат ба, назди, дар қатори (7, 772)-ро дорад, бояд чунбиш хонда шавад.

*Агар булбул аз бонгу зорӣ нахуфт,
Гули саврӣ аз бонги сорӣ нахуфт (6,543)*

Номи гул "сурӣ" аст ва ин вожа бо калимаи "сорӣ" мутаҷонис (таҷниси зоид) мебошад.

3. Қисми зиёди хатою иштибоҳҳои, ки дар баргардони матни кириллӣ ба назар мерасад, ба сабаби **нодурӯст қироат кардани кардани калимаҳо, диққат надодан ба таносуби мантиқи калом** ба вучуд омадаанд. Ба мисолҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед:

*Ки май донад аз файласуфони ҳай,
Ки Чамшиед кай буду Ковус кай? (6,350; 5,275)*

Дар мисраи аввал ба ҷои "май донад" бояд "медонад" қироат шавад, ки он гоҳ маънӣ равшантар мешавад.

*Фиканда бару чилу дебои лаъл,
Рикобаи зи ёқуту заррин-и наъл. (6,362; 5,286)*

Дар поварақ мураттибон вожаи чилл-ро чунин маънидод кардаанд: "Чалл(?)-бодбони киштӣ" (6, 362). Дар асоси шарҳи мазкури вожаи чилл/чалл маъно баровардан аз мисраи якум имконнопазир аст. Ба назари мо, мисраи якумро дар пайравӣ ба варианти дар нашри Камол Айнӣ омада: "Фиканда бар ӯ чулли дебои лаъл" хондан лозим (4,28), ки дар ин маврид чулл зи дебо, рикоб зи ёқут, наъли заррин ҳамоҳангию таносуб пайдо мекунанд.

Дар байти зер аз вожаи "суфра", ки ғалат хонда шудааст, маънои матлуб ҳосил намудан ғайриимкон аст:

*Зи дилгармӣ аст ин дами сарди ту,
Зи суфра-ст ин гунаи зарди ту (6,400; 5,319).*

Дар рукни зарби байт омадани ибораи "ранги зард" бояд таваҷҷӯҳи таҳиягаронро ҷалб менамуд. Ранг зард, ки бошад, бояд натиҷаи амали "сафро" бошад, на ин ки "суфра". Ва алалхусус, ки суфра(سفرة) дар алифбои ниёгон бо син навишта мешавад, аммо дар нусхаи Кирмонӣ ин вожа бо сод омадааст. Пас ба ҷои суфра овардани сафро(صفرا) саҳеҳ аст. Барои бештар бовар ҳосил намудан ба идомаи байти мавриди таҳлил назар мекунем, ки омадааст:

*Дилат себи симин таманно кунад,
Турунчат, вале дафъи сафро кунад (6, 400).*

Аз ин байт равшан мешавад, ки воқеъан "сафро" бе он ки ба таносуби калимаҳои маъно эътибор дода шавад, хато "суфра" хонда шудааст. Аслан, сафро,

ки талха низ гӯянд, моеест талх ва зардранг, ки дар халтачаи захра ғун мешавад. Ва Ибни Сино гӯяд: “Чун сафро бувад, рангҳои зард намояд, ва чун савдо бувад, рангҳои сиёҳ(8,218).

Мантиқи мисраи аввали байти зер:

*Чами вақтӣ аз чом мехоҳ ком,
Ки чуз бар кафи Чам ҳаром аст чом(6,539-540; 5,437)*

дар кироати зерин комилтар мегардад:

Чами вақтӣ, аз чоми май хоҳ ком.

Дар байти зерин ибораи “ҳони бӯстон” бояд “хокбӯсони” хонда шавад.

*Салотин гадоёни ин даргаҳанд,
Шаҳон ҳони бӯстони ин хиргаҳанд(6, 407; 4,324).*

Дар байти поён мураттибон вожаи ҳисн-ро ҳусн хондаанд, ҳарчанд калимаи аввал бо сод ва дувум бо син навишта мешавад. Гузашта аз ин баъди дар байти мобаъд хондани вожаи қалъа бояд бемантикии истифодаи калимаи “ҳусн”-ро эҳсос мекарданд:

*Ба ҳомун нагун дарфитод аз фароз,
Ҳам андар замон шуд дари ҳусн боз.
Маликзода чун қалъа дар боз дид,
Ба айвону коҳаш алам даркашид.(6,412; 5,329)*

Ба калимаи барзах дар мисраи дувуми байти зер диққат диҳед:

*Шакар дар лабу сеҳр дар чашми маст,
Қамар барзаҳу шӯр дар зулфи наст(6,456;5,367)*

Дар хошия шарҳи калимаи барзах омадааст: чизе, ки дар миёни ду чизи ба ҳам муқобил воқеъ бошад; ишора ба миёни ду зулф қарор гирифтани рӯй. Ҳам дар чопи Кирмонӣ ва ҳам дар чопи Камол Айнӣ(4,122) возеҳан ба ҷои калимаи “барзах”-“бар рух” омадааст ва бидуни ҳеч гуна барзах мантиқ ва таносуби каломии байт фаҳмо аст: шакар-лаб, маст-чашм, қамар-рух.

*Ки: “Эй қоматат сарви озодагон,
Маҳи меҳрхон, шоҳи шоҳзодагон.(6,456;5,368)*

Ибораи “маҳи меҳрхон”-ро “маҳи моҳрухон” қироат кунем, маъноии байт комилан возеҳ мегардад.

*Ба сӯфороҳе, ки бармекашид,
Тутуқҳои чархӣ фуру медарид.(6,475; 5,384)*

Маъноии вожаи “суфороҳ”-ро дар фарҳангҳои дастрас пайдо накардем. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ(8,2, 288) калимаи сӯфор бо шарҳи зерин омадааст: “**Сӯфор**”-1. Чоки буни тир, ки дар чиллаи (зеҳи) камон гузошта мешавад; 2.Сӯроҳ, сӯроҳи сӯзан, сӯфори мижгон-тири мижгон, мижғони тирмонанд”. Дар байти боло ба маъноии якум омадааст: сӯфори оҳ-тири оҳи ё чоки тири оҳ. Калимаи мавриди назар бояд “ба сӯфори оҳе” хонда шавад, яъне тири оҳ, ки Ҳумоюн ба осмон равона мекард, пардаҳои чархро медарид.

*Кашидам сари зиндаро дар каманд,
Паризодро барқушудам зи банд.(6,489;5,395)*

Дар матни наشري Кирмонӣ ба ҷои “зинда” “Занд” омадааст ва Ҳумо дар номааш ба Фағфур ишора мекунад, ки ӯ Паризодро аз банди Занди чодугар начот додааст.

Буридараҳанҷоми гетинавард.

Ҳавоии шабхези офоқгард. (6,504;5,408)

Мураттибон иборайи "бариди раҳанҷом"-ро ғалат "буридараҳанҷом" хондаанд.

Ба бӯстон бари обро мӯкашон,

Сӯи барға оро-и дар рӯи қашон. (6,504;5,403)

Агар ба ҷои вожаи "барға", ки дар "Фарҳанги бузурги суҳан" ҳафт маъноӣ он зикр гардидааст ва ягонтояш ба таносуби каломӣ байт дархур нест, калимаи "бирқа"-ро ба маъноӣ ҳавз, обанбори рӯпӯшида, сардоба гузорем, мантиқи байт барқарор мешавад. Зимнан ҳам дар ҷои Қирмонӣ ва ҳам Камол Айни вожаи "бирқа" омадааст.

Даромад баҳори мусибат ба мавҷ,

Баромад бухори фаҷиат ба авҷ. (6,527;5,414)

Мураттибони матни кириллӣ диққат надодаанд, ки калимаи "баҳор" дар байти боло бо ҳо-и ҳуттӣ аст ва онро биҳор (ҷамъи баҳр) хондан лозим аст.

Даромад ситоху баромад ба моҳ.

Сухайли сутурону гарди сиёҳ. (6,527; 5,427)

Ҳам дар матни нашри Қирмонӣ ва ҳам дар матни Камол Айни суҳайл бо син омадааст, ки номи ситораи маъруф Сухайли Яман ё Сухайли Ямонӣ-Конопус мебошад ва бинобар ин дар мисраи дувум сухайли сутурон иборайи комилан бемантик аст. Дар ин ҷо бояд вожаи "суҳайл"(бо сод) истифода шавад, ки маъноӣ "шиҳа"-ро дорад. Зимнан Камол Айни (3,193) дар поварақ дар нусхабадал онро зикр кардааст.

Чу хур байрақ аз бурҷи маҳ барфарохт,

Зи маҳ таршатласкулаҳ барфарохт. (6,533; 5,436)

Мутаассифона, мураттибони матни кириллӣ вожаи булаҷаби "таршатласкулаҳ"-ро шарҳ надодаанд. Дар нашри Қирмонӣ ба ҷои "таршатласкулаҳ" "таркатласкулаҳ" омадааст. Дар нашри Камол Айни(4,199) "Зи нӯхтаркатласкулаҳ" зикр шудааст, ки тарзи саҳеҳи вожа ҳакин аст ва маъноӣ байтро низ возеҳу равшан мегардонад. Дар "Фарҳанги бузурги суҳан" омадааст: "Тарк-ҳар як аз баҳшҳои мусовӣ, ки дар доман, кулаҳ, гунбад, ҷодир ва монанди инҳо ба ҳам васл мешаванд"(1.3, 170). Ба тариқи мисол Ҳасани Анварӣ ибораҳои гунбади ҳашттарк, домани шашттаркро овардааст. Дар байти боло, ба назари мо, мисраи дуюм бояд "Зи нӯхтаркатласкулаҳ барфарохт" қироат шавад, яъне кулаҳаш аз атлас ва нӯхтарка буд.

Қуҳанпири деҳқону мири тараб,

Ҷигаргӯшаи хӯша, бинтулинаб(6,541; 5,438)

Дар нашри Қирмонӣ "байтулинаб" омадааст. Мураттибон "байтулинаб"-ро чунин шарҳ додаанд: "Манзур ду донаи ангур аст". Лекин тавзеҳ надодаанд, ки "ҷигаргӯшаи хӯша" бо "ду дона ангур" чӣ муносибат дорад? Дар нашри Камол Айни (4,207) вожаи "бинтулинаб" омадааст, ки комилан возеҳ, мантиқӣ ва мутаносиб аст. «Бинтулинаб» ё "духтари раз номидани шароб анъанавӣ дерин дар таърихи назми мост, ки то оғози асри бист роиҷ будааст.Туғрал дар байти матлаи соқиномааш мегӯяд:

Биё, соқӣ, эй муқтадои тараб,

Биё, эй ту домоди байтулинаб.

Ҳофиз мегӯяд:

Арӯси дилкашӣ, эй духтари раз,

Вале гаҳ-гаҳ сазовори талоқӣ.

Ибораи “чигаргӯшаи хӯша”, яъне фарзанди хӯша низ ин иддаоро таъйид мекунад.

4. **Мураттибони наشري кириллӣ бо сабабҳои номаълум дар бисёр мавридҳо калимаҳои абётро бо калимаҳои дигар иваз кардаанд ё бандакчонишинҳои афёлро тағйир додаанд**, ки дар натиҷа мазмуни шеър халалдор шудааст. Чи тавре ки дар боло зикр гардид, мураттибон дар пешгуфтори китоб дар бораи равиши кор сухан ронда, таъкид кардаанд, ки кори онҳо асосан баргардони матни тасҳеҳкардаи Саид Ниёзи Кирмонӣ буд ва танҳо дар мавридҳои зарурӣ нусхаи хаттии “Хамса”-и китобхонаи Ганҷбахши Покистонро мавриди истифода қарор додаанд(6,19-20). Дар достони “Хумой ва Хумоюн” танҳо дар як маврид як байт аз нусхаи хаттии мазкур (6, 380) барқарор карда шудааст. Дар абёте, ки мо дар поён меорем ва онҳо бо матни наشري Кирмонӣ фарқ мекунанд, дар чопи кириллӣ ишорае ба сабаби ворид сохтани тағйирот ба назар нарасид.

а) ба ҷои як калима овардани калимаи дигар:

*Ту дар дард агар мурдаӣ, зиндаӣ,
Чу дар банди хешӣ, аз он бандаӣ. (6,390; 5,309)*

Дар нусхаи Кирмонӣ дар мисраи аввал ба ҷои “дард”-“банд” омадааст ва мантиқи байт, таносуби ин байт бо абёти ғавқ ва мобаъд ҳамин калимаро талаб мекунад. Дар нусхаи Камол Айнӣ низ банд омадааст.(4,55)

*Ғами сайди мо хур, ки дардат мабод,
Сияҳрӯиву рӯи зардат мабод. (6,400; 5,319; 4,66)*

Ҳам дар нусхаи Кирмонӣ ва ҳам Камол Айнӣ дар мисраи аввал ба ҷои “сайд”-“дард” омадааст ва он дуруст аст. Шамсаи Ховарӣ ба Хумой мууроҷиат карда мегӯяд:

*Дилам чун фитодаст дар қайди ту,
Ту сайди Хумоюну мо сайди ту.
Ғами дарди мо хур, ки ки дардат мабод,
Сияҳрӯиву рӯи зардат мабод (6,400)*

“Дард”-и Шамсаи Ховарӣ ҳамон васли Хумой аст.

*Зада фарқ бар фарқи кӯҳсор тег,
Равон ғашта тӯфони обӣ зи мег. (6,471; 5,379)*

Дар наشري Кирмонӣ ва Камол Айнӣ дар мисраи аввал ба ҷои калимаи фарқ-барк омадааст, ки дуруст аст ва ҳочат ба далелу бурҳон надорад.

*Чунин дод посух, қ-“Эй арҷманд,
Чӣ соӣ ба пайваста печон каманд. (6,478; 5,386)*

Дар нусхаи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,145) дар мисраи ду ба ҷои вожаи “пайваста”-“пиласта” ба маънои “соид, миёни оранҷ ва банди даст” омадааст(7.2, 60) ва ба мантиқи байт созгор мебошад. Каме поёнтар омадааст:

*Агар теги гурранда гардӣ ба ҷанг,
Мақун тез дандон ба сайди паланг (6,478; 5,386)*

Дар нусхаи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (3,145) ба ҷои тег дар мисраи якум “шер” омадааст, ки ба таносуби калом мувофиқат дорад.

*Гузорандаи нома-володамир,
Чу фориг шуд аз нақши чиниҳарир. (6,494; 5,400)*

Бешубҳа дар мисраи якум бояд володабир бошад. Ба назар мерасад, ки ин хатои техникӣ аст. Ба ҳар ҳол дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ “володабир” омадааст.

Аё номвар пайки бе пову сар,

Ва ё номабар мурғи беболу сар. (6,503; 5,408)

Дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,170) дар мисраи ду ба ҷои сар-пар омадааст. Дар акси ҳол таносуби калом (бе пою сар-бе болу пар) вайрон мешавад.

б) тағйир додани шакли афъол:

Бигӯӣ ҳадисе чу рои ту рост,

Калиди дари ганҷи маънӣ турост. (6,356; 5,281)

Дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,170) дар оғози байт “бигӯям” омадааст ва дуруст аст, зеро ба маънои “бигӯӣ маро ҳадисе” аст.

Ту гуфтӣ зи бас шуққаҳои дурафи,

Бипӯшид гардун ҳарири бунафи. (6,441;5,354)

Дар ҳар ду нашри зеро дасти мо буда, дар аввали мисраи якум “ту гӯӣ” омадааст ва ин аз лиҳози талаботи грамматикаи забони тоҷикӣ ва таносуби байти мазкур бо абёти моқабл саҳеҳ аст.

Мар афтодагонро тӯӣ дастгир,

Чу афтид корам, кунун даст гир (6,480; 5,387)

Дар мисраи дувум ба ҷои афтид бояд афтод бошад ва дар нашрҳои Кирмонию Камол Айнӣ (4,147) чунин ҳам ҳаст.

Дар бисёр байтҳо аз ҷониби мураттибон иваз шудани пешояндҳо ва ба ҷои "и"-и изофӣ омадани вов-и атф ба мушоҳида расид. Ҳаҷми мақола ба овардани абёти шоҳид имкон намедихад, бинобар ин дар поён бо овардани ду-се мисол иктифо меварзем:

Ба оини расми Фаридуну Ҷам,

Ба айвони Фағфури Чин зад алам (6,425)

Дар мисраи дувум ба ҷои ба дар ҷопҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ бар омадааст.

Бурун кард он хатту гетикушоӣ,

Намудоре аз ҷоми гетинамоӣ (6,492).

Дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ ба ҷои хатту –хатти омадааст.

Рухаш дода аз боги Ризвон нишон,

Сари зулфи шӯрида аз по кашон (6,398-399).

Дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ “Сари зулфи шӯрида дар по кашон” омадааст ва дурусташ ҳамин аст.

Эҳтимол баъзе аз хонандагон ин эродҳоро, яъне иваз шудани пешояндҳоро хатои ҷиддӣ ҳисоб накунанд ва кирои гап нашуморанд. Барои исботи нодурустии чунин ақида як мисол меорем. Дар саҳифаи 404 ҷопи кириллӣ байти зерин мазкур аст:

Ман аз Шому дар Чини зулфи ту қайд,

Ту аз Чину оварда аз Шом сайд.

Аввалан ҳам дар нашри Кирмонӣ ва ҳам дар нашри Камол Айнӣ дар мисраи дувум ба ҷои “Ту аз Чину...” “Ту дар Чину...” омадааст(5,322; 4,70). Сониян, маҳз пешоянди дар нисбат ба аз ба мантиқи байт ва таносуби калом созгор аст: Ҳумо аз Шом, вале дар чини (дар мисраи аввал чин бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад) зулфи Ҳумоюн гирифтгор аст. Ҳумоюн бошад “дар Чин” истода, “аз Шом” сайдро ба пой худ овардааст. Ибораҳои “аз Шом” ва “дар Чин” –и мисраи аввал ва “дар Чин” ва “аз Шом”-и мисраи дувум лутфи сухани шоирро муассиртар мекунанд. Гузашта аз ин як ҳичоро дигар кардан, баъзан боиси комилан тағйир ёфтани маъно мегардад:

Набудӣ даме бо шаробу каоб,

Кабобаи дили решу ашкаш шароб. (6,515; 5,417)

Дар мисраи аввал ба ҷои “бо” бояд “бе” биёяд.

*Вале бар Ҳумоюн-бути хиргаҳӣ,
Набудани парвои шоҳанишаҳӣ (6,382; 5,303)*

Агар дар мисраи якум ба чоӣ “бар” – “бе” хонем мантиқи байт дуруст мешавад. Зимнан дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айни “бе” сабт шудааст.

Дар имлои навишти номҳо, махсусан номи чирмҳои осонӣ, ки бояд тибқи қоида бо ҳарфи калон навишта шаванд, дарҳам-барҳамиҳои зиёде мушоҳида мешавад, махсусан агар онҳо омоним бошанд Тир-тир, Моҳӣ-моҳӣ, Чадӣ (буз)-буз, Гови гардун-гов, Харчанг-харчанг. Масалан дар мисраи якуми байти зер калимаи “Моҳӣ” ва калимаи “Моҳ” бояд бо ҳарфи калон навишта шавад, зеро номи бурҷ ва ҷисми осмонист:

*Чу аз бурҷи Моҳӣ бурун рафт моҳ,
Маҳи Наҳшаб аз чаҳ баромад ба гоҳ (6,379).*

Дар мисраи сеवуми абёти зер вожаи “тир” бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад, зеро манзур тири камон аст:

*Гумонам чунон буд, к-аз шоҳи сарв,
Ба пайкон дарорам хиромонтазарв.
Валекин чу Тирам бурун шуд зи шаст,
Хато гашту дар шоҳбозе нишаст (6, 392).*

Дар абёти зер калимаи Тир ҳатман бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад:

*Чу оҳуи мастон шуда шергир,
Зи обрӯ камон карда в-аз гамза Тир (6,395).
В-агар з-он ки мӯ мешикофад ба Тир,
Ба мӯе камонабруваши бармагир (6,424).
Ба оғни туркони пархошгар,
Равон гашт бо теғу Тиру сипар (6,474)*

Чунин иштибоҳҳо дар матни китоб хеле зиёданд ва онро дар саҳифаҳои 353, 364,372, 387, 389, 394, 399, 408, 411, 478, 483,484, 487, 503, 529 ва ғайра дидан мумкин аст.

Дар наشري кириллӣ шарҳи калимаю ибораҳои эзоҳталаб дар повараки ҳар саҳифа омадааст. Аз як тараф, ин тарзи овардани луғот кори хонандаро осон мекунад, зеро ӯ ҳар дафъа барои фаҳмидани маъноӣ вожаҳои нофаҳмо ба охири китоб муроҷиат намекунад. Аз ҷониби дигар, ин тарз мушкилии дигарро ба миён меорад: агар калимаи душворфаҳм такрор шуда бошад, дар мавриди дувум ё сеум хонанда шарҳи вожаи матлубро ёфта наметавонад. Масалан дар достони “Ҳумой ва Ҳумоюн” дар саҳифаи 463 маъноӣ вожаи “барҳӣ-фидо, қурбонӣ” дар поварақ шарҳ дода шудааст. Ин калима бори дувум дар саҳифаи 505-и достон дар байти зерин омадааст: Мадеҳ обрӯи ман охир ба бод/Ки чон барҳии хоки роҳи ту бод(5,505) Хонанда маҷбур мешавад, ки китобро аз нав варақгардон карда, калимаи матлубро аз поварақ ёбад. Бинобар ин, ба назар чунин мерасад, ки бо вучуди ноқулай будан, ба охири китоб мувофиқи тартиби алифбойи замима намудани луғоту тавзеҳот ба мақсад мувофиқтар аст. Махсусан агар ҳаҷми асар, мисли “Ҳамса”-и Хочу бузург бошад. Дар баъзе мавридҳо, калимаҳое ки хонандаи мутавассит намефаҳмад, шарҳ дода нашудаанд. Як мисол меорем:

*Шаби тира тира зи мушкин шабаи,
Лаби чом хандон зи майгун лабаи. (6,547-548)*

Гумон аст хонандагони мутавассит маъноӣ вожаи “тира”-и дувумро бо то-и муаллаф(طيره), ки маънояш шарманда, хичил аст(8, 364), донанд.

Фасли “Рафтани Хумой ва Хумоюн ба суманзори Нӯшоб ва базм оростан.” бо байтҳои зерин оғоз ёфтааст:

*Зи айвон чу бархост овои кӯс,
Ба Кайвон баромад хурӯши хурӯс.
Сапеда ба сурхӣ биёрост рӯй,
Ниҳон кард дар зери бугтоқӣ мӯй. (6,536)*

Маълум аст, ки шоир субҳидамро тасвир кардааст, яъне рафтани шаб ва дамидани субҳро. Дар повараки нашри кириллӣ калимаи “бугтоқӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “Бугтоқӣ”-навъе зиннати тиллоии марвориддӯзӣ ва ё музайян бо дигар ҷавохироти қиматест, ки шоҳзодаву хонумҳои муғул ба кор мебурданд ва интиҳои он то ба рӯи замин кашида мешуд”.

Аввалан, ҳам дар нашри Кирмонӣ (5, 434) ва ҳам дар нашри Камол Айнӣ (4,203) вожаи мавриди баҳс “бугтоқ” (бо то-и муаллаф) зикр шудааст. Дар фарҳангҳои муосири ба мо дастрас вожаи “бугтоқӣ” умуман наомадааст. Дар “Вожаёб”-и Абулқосими Партав вожаи “бугтоқ” чунин шарҳ ёфтааст. “Бугтоқ (бо то-и манкута) (туркӣ) кулоҳ”. (7,317). Дар “Бурҳони қотеъ” омадааст: “Бағтоқ бар вазни чахмоқ; кулоҳро гӯянд ва ба маънии фараҷӣ ҳам гуфтаанд; ва ба ин маънӣ ба ҷои фавқонӣ то-и хуттӣ ҳам омадааст” (3.1,184). Дар ҳамин фарҳанг вожаи “бағалтоқ” омадааст: “Бағалтоқ- тоқӣ ва кулоҳ ва фараҷиро гӯянд; ва баргустувонро ҳам гуфтаанд (3.1,185). Соҳиби “Бурҳони қотеъ” ин ду вожаро дар алоҳидагӣ ҳам бо то-и манкута ва ҳам бо то-и хуттӣ овардааст. “Бағалтоқ-1. Навъи либос; қабои бидуни остин; Бағалтоқу дастору рахте ки дошт/ Зи боло ба домони ӯ даргузошт. Саъдӣ” (1.2,995). Хулласи калом “бағалтоқ” ва “бағтоқ”/“бугтоқ” ҳам бо то-и фавқонӣ ва ҳам бо то-и муаллаф ба ду маъно истифода мешавад: 1. Кулоҳ; 2. Або, фараҷӣ. Комилан возеҳ аст, ки дар байти мавриди баҳс ба маъноии кулоҳ омадааст.

Бо ибрази ин чанд эрод умедворем, ки таҳиягарони матн дар кори ба ҷоп омода намудани нашрҳои нави “Хамса”-и Хочу ба онҳо бо дидаи эътибор назар меӯзанд ва ин амали моро ҳаргиз ба боз кардани забони эътирозу таън талаққӣ намендиханд.

Ин мулоҳизоти иҷмолӣ, ки танҳо дар асоси яке аз панҷ маснавиҳои нашри кириллии “Хамса”-и Хочуи Кирмонӣ изҳор доштем, собит менамояд, ки имрӯз замоне фаро расидааст, ки матни илмиву интиқодии ин асар таҳия гардад. Барои анҷоми ин кор аллакай замина гузошта шудааст. Ҷопи “Хумой ва Хумоюн” ва “Гул ва Наврӯз” аз “Хамса”-и Хочу ба саъю эҳтимоми Камол Айнӣ, “Хамса”-и Хочу бо тасҳеҳи Ниёзи Кирмонӣ ва нашри кириллии ин асар аз ҷумлаи қорҳои аввалия дар роҳи таъбу нашри ин асар мебошад, ки роҳро барои ҷопи илмиву интиқодии ин асар ҳамвор намуд. Танҳо моро лозим аст, ки нусхаҳои дигари хаттии “Хамса”-и Хочуро, ки дар ганҷинаи китобхонаҳои дунё маҳфузанд, ба даст орем ва дар асоси муқобалаву муқоисаи матншиносии чанд нусха ин корро анҷом диҳем. Дар замони пешрафти фановариҳои ҷадиди муҳобиравӣ, ки кори интиқолу дастрас намудани нусхаҳои хаттиро низ то ҳаде осон намуд, ба даст овардани нусхаҳои хаттӣ кори чандон душвор нест. Фақат ҳавсалаву тааммулу таҳаммул ва диққату хушу фиросат даркор аст, ки ин амали неку мондагорро хатталимкон тезтар ба анҷом расонем.

Пайнавишт:

1. Анварӣ, Ҳасан. *Фарҳанги бузурги суҳан. Техрон: Суҳан, 1381.- 1532с.- 2 ҷ.*
2. Ашӯрова, М.М. *Визагиҳои сохторӣ ва мундариҷавии “Хумой ва Хумоюн”-и Хочуи Кирмонӣ//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.-2016.-№ 3(48).-С.135-138.*

3. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн ибни Халафи Табрзӣ. Бурҳони қотей. Бо саъй ва эҳтимоми Муҳаммад Муин. Дар 5 мучаллад. Ҷ.1.-Техрон: Амири кабир, 1357.-550с
4. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Ҳумой ва Ҳумоюн. Бо тасҳеҳи Камол Айнӣ / Ҳоҷуи Қирмонӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1347. -255с.
5. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Хамса. Бо тасҳеҳи Саид Ниёзи Қирмонӣ/Ҳоҷуи Қирмонӣ.-Қирмон: Нақши чаҳон, 1370.- 802 с.
6. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Хамса. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова/Ҳоҷуи Қирмонӣ.- Хучанд: Хуросон, 2017.- 880 с.
7. Партав, Абулқосим. Вожаёб. ҷ.1.-Техрон: Асотир,1377.-730с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд.-М.: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ.2. -948 с.
9. Ҷомӣ, Абдурахмон. Осор. Ҷ.7.-Душанбе: Адиб. 1989.-542с.

Reference Literature:

1. Anvari, Hasan. *Big Interpretation Dictionary*. Tehran: Word. 1381 hijra. – 1532 pp. – V.2
2. Ashurova M. M. *Structural and Containable Peculiarities of “Humoy and Humoyun” by Khodju Kirmoni // Scientific Notes. Series of Humanitarian and Social Sciences*. 2016, N3 (48) – pp. 135-138
3. Burhon, Muhammadhusayn ibni Halafi Tabrezi. *Resolute Burhon. Under the editorship of Mukhammad Muan. Mukhammad Muin. In five volumes. V.1. – Tehran: The Great Emir. 1357 hijra. – 550 pp.*
4. Kirmoni, Khodju. *Humoy and Humoyun. Under the editorship of Kamol Aini. Khodju Kirmoni. – Tehran: Publishing-house of the Iranian Cultural Foundation. – 1347 hijra. – 255 pp.*
5. Kirmani, Khodju. *Khamsa. Under the editorship of Said Niyozzi Kirmoni // Khodju Kirmoni. – Kirmon: World Pattern, 1370 hijra – 802 pp.*
6. Kirmoni, Khodju. *Hamsa. Preparation of the text and commentaries: Bahrom Rahmetob, Okilboy Okilov, Shoiria Olimova. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 pp.*
7. Partav Abulkosim Vojayob. V.1. – Tehran: Asotir (legends, myths, fables) – 1377 hijra – 730 pp.
8. *Tajik Language Dictionary (since the X-th – up to the Beginning of the XX-th Centuries). In two volumes. – Moscow: Soviet Encyclopedia. 1969. V.2. – 948 pp.*
9. Djami, Abdurakhmon. *Compositions V.7. – Dushanbe: Man-of-Letters. 1989. – 542 pp*